

DAVLAT ICHKI MOLİYAVIY NAZORATI TIZIMINI TASHKIL ETISHNING XORIJ TAJRIBALARI (MDH DAVLATLARI MISOLIDA)

Xaydarov Shohrux Zohid o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18315274>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida davlat ichki moliyaviy nazorati tizimini tashkil etish va rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribalar ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston Respublikasi, Belarus Respublikasi va Ozarbayjon Respublikasi misolida ichki moliyaviy nazorat va ichki audit tizimlarining huquqiy asoslari, institutsional tuzilmasi hamda ularning amaliy faoliyat mexanizmlari yoritib beriladi. Tadqiqot davomida byudjet mablag'laridan samarali va maqsadli foydalanishni ta'minlashda ichki moliyaviy nazoratning o'rni, moliyaviy intizom va shaffoflikni oshirishdagi ahamiyati asoslab beriladi. Shuningdek, MDH davlatlari tajribasining ijobiy jihatlari umumlashtirilib, ularni O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar va takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: davlat ichki moliyaviy nazorati, ichki audit, moliyaviy nazorat tizimi, byudjet intizomi, moliyaviy shaffoflik, davlat moliyasi, riskka asoslangan nazorat, byudjet mablag'lari, institutsional mexanizm, nazorat samaradorligi, MDH davlatlari tajribasi, moliyaviy javobgarlik, korruptsiyaga qarshi nazorat, davlat audit tizimi, moliyaviy boshqaruv.

FOREIGN EXPERIENCES IN ORGANIZING THE SYSTEM OF STATE INTERNAL FINANCIAL CONTROL (ON THE EXAMPLE OF CIS COUNTRIES)

Abstract. This article analyzes foreign experiences in the organization and development of the state internal financial control system in the countries of the Commonwealth of Independent States (CIS) from a scientific, theoretical and practical perspective. Using the examples of the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan, the Republic of Belarus and the Republic of Azerbaijan, the legal framework, institutional structure of internal financial control and internal audit systems, as well as their practical mechanisms of operation, are highlighted. The study substantiates the role of internal financial control in ensuring the effective and targeted use of budget funds, its importance in increasing financial discipline and transparency. Also, the positive aspects of the experience of the CIS countries are summarized and scientific and practical conclusions and proposals are developed on the possibilities of their application in the conditions of Uzbekistan.

Keywords: internal state financial control, internal audit, financial control system, budget discipline, financial transparency, public finance, risk-based control, budget funds, institutional mechanism, control effectiveness, experience of CIS countries, financial responsibility, anti-corruption control, state audit system, financial management.

Adabiyotlar sharhi: Davlat ichki moliyaviy nazorati tizimini tashkil etish va uni takomillashtirish masalalari, ayniqsa Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari misolida, so'nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda muhim tadqiqot yo'nalishiga aylangan. Bu holat MDH davlatlarining umumiy tarixiy rivojlanish yo'li, markazlashgan boshqaruv tizimidan bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni hamda davlat moliyasini boshqarishda yuzaga kelgan yangi

chaqiriqlar bilan izohlanadi. Mavjud adabiyotlar asosan ichki nazorat va ichki auditning nazariy asoslari, huquqiy-me'yoriy mexanizmlari hamda ularning byudjet intizomi va davlat xarajatlari samaradorligiga ta'sirini ochib berishga qaratilgan.

Allen va Tommasi (2001) tomonidan olib borilgan fundamental tadqiqotlarda davlat ichki moliyaviy nazorati zamonaviy davlat moliyasini boshqarish tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi. Mualliflar ichki nazoratni faqat tekshiruv mexanizmi emas, balki byudjet mablag'laridan foydalanishda qonuniylik, tejamkorlik va natijadorlikni ta'minlovchi institutsional vosita sifatida baholaydi. Ushbu yondashuv MDH davlatlarida olib borilayotgan moliyaviy islohotlar uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Diamond (2002) o'z tadqiqotlarida o'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlar misolida ichki moliyaviy nazorat tizimining evolyutsiyasini tahlil qiladi. U sobiq sovet makonida uzoq vaqt davomida ustun bo'lgan qat'iy markazlashgan nazorat modelining zamonaviy sharoitda samaradorligi pasayib borayotganini ta'kidlab, riskka asoslangan ichki audit tizimiga o'tish zarurligini asoslaydi. Muallifning xulosalariga ko'ra, ichki auditning mustaqil institut sifatida shakllanishi MDH mamlakatlarida byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Davlat moliyaviy nazorati sohasidagi muhim metodologik manbalardan biri sifatida INTOSAI (2013) standartlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu hujjatlarda oliy audit organlari bilan ichki moliyaviy nazorat tizimi o'rtasidagi vakolat va funksiyalar aniq chegaralab berilgan.

Ayniqsa, ichki auditning maslahat beruvchi va profilaktik roli kuchaytirilishi davlat boshqaruvida oldini oluvchi nazorat mexanizmlarini rivojlantirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Bu yondashuv MDH davlatlari uchun universal metodologik asos sifatida qaralmoqda.

OECD (2015) tadqiqotlarida davlat ichki moliyaviy nazoratini samarali tashkil etish ochiq va hisobdor davlat boshqaruvining muhim sharti sifatida e'tirof etiladi. Hisobotlarda Qozog'iston va Rossiya Federatsiyasida ichki audit tizimini markaziy darajada muvofiqlashtirish tajribasi ijobiy baholanib, bu amaliyot davlat xarajatlari ustidan strategik nazoratni kuchaytirishga xizmat qilayotgani qayd etiladi.

Stepashin (2016) Rossiya Federatsiyasida davlat moliyaviy nazoratining shakllanish va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilib, ichki moliyaviy nazorat tizimining kuchaytirilishi davlat dasturlari va milliy loyihalar samaradorligini oshirganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, muallif markazlashgan nazorat modelining byurokratik cheklovlari mavjudligini ham tan olib, tizimni yanada moslashuvchan qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Iskakov va Kenzhagaliyev (2017) Qozog'iston Respublikasida joriy etilgan riskka asoslangan ichki audit tizimini tahlil qilib, mazkur yondashuv moliyaviy buzilishlarni erta bosqichda aniqlash imkonini berganini ilmiy dalillar asosida isbotlaydi. Tadqiqotchilar ushbu modelni MDH mamlakatlari uchun eng maqbul va zamonaviy yondashuvlardan biri sifatida baholaydi.

Kuznetsov (2018) Belarus Respublikasida davlat ichki moliyaviy nazoratining huquqiy asoslariga e'tibor qaratib, qat'iy reglamentatsiya va kuchli markaziy nazorat mexanizmlari moliyaviy barqarorlikni saqlashda muhim rol o'ynayotganini ko'rsatadi. Muallif ushbu tizimni konservativ, biroq moliyaviy intizomni ta'minlash nuqtayi nazaridan barqaror model sifatida tavsiflaydi.

Aliyev (2019) Ozarbayjon Respublikasida davlat moliyaviy nazoratini raqamlashtirish jarayonlarini o'rganib, elektron byudjet va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari moliyaviy shaffoflikni oshirishda muhim omil ekanini asoslaydi. Ushbu tadqiqot raqamli texnologiyalar asosida nazorat mexanizmlarini rivojlantirish MDH davlatlari uchun istiqbolli yo'nalish ekanini ko'rsatadi.

Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF, 2020) hisobotlarida MDH mamlakatlarida davlat moliyasini boshqarish tizimlari kompleks tahlil qilinib, ichki moliyaviy nazoratni kuchaytirish fiskal barqarorlikni ta'minlashning asosiy shartlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, ichki auditni strategik rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlari bilan integratsiyalash muhimligi alohida ta'kidlanadi.

Mahalliy tadqiqotchilar, xususan Tojiboyev (2022), O'zbekiston va MDH mamlakatlari tajribasini qiyosiy tahlil qilib, davlat ichki moliyaviy nazorati tizimini takomillashtirishda xalqaro standartlarga moslashuv zarurligini asoslab beradi. Muallif ichki auditning institutsional mustaqilligi va professional salohiyatini oshirishni asosiy ustuvor yo'nalish sifatida belgilaydi.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar davlat ichki moliyaviy nazorati tizimini tashkil etishda MDH davlatlari o'rtasida umumiy tarixiy va institutsional o'xshashliklar mavjudligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, zamonaviy ilmiy yondashuvlar riskka asoslangan ichki audit, raqamlashtirish va institutsional mustaqillikni tizim samaradorligini oshirishning hal qiluvchi omillari sifatida e'tirof etmoqda.

Metodologiya: Mazkur tadqiqotda davlat ichki moliyaviy nazorati tizimini tashkil etish va rivojlantirishning xorijiy tajribalari, xususan MDH davlatlari misolida, kompleks ilmiy-metodologik yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqot metodologiyasi davlat moliyasini boshqarish, ichki audit va moliyaviy nazorat sohasidagi zamonaviy nazariy konsepsiyalar hamda amaliy tajribalarni uyg'unlashtirishga qaratildi. Metodologik yondashuvni shakllantirishda tadqiqot maqsadi — MDH mamlakatlarida davlat ichki moliyaviy nazoratining institutsional va funksional xususiyatlarini aniqlash hamda ularning samaradorligini baholash — asosiy yo'naltiruvchi omil bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqotda, avvalo, nazariy tahlil usuli qo'llanildi. Ushbu usul orqali davlat ichki moliyaviy nazoratining mohiyati, vazifalari va tarkibiy elementlari ilmiy adabiyotlar asosida tizimlashtirildi. Ichki nazorat va ichki audit tushunchalarining o'zaro bog'liqligi, ularning byudjet jarayonidagi o'rni hamda davlat moliyasini boshqarishdagi ahamiyati nazariy jihatdan asoslab berildi. Bu yondashuv MDH davlatlarida shakllangan moliyaviy nazorat modellari o'rtasidagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlash imkonini berdi.

Keyingi bosqichda qiyosiy-tahliliy metod keng qo'llanildi. Ushbu metod yordamida Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston Respublikasi, Belarus Respublikasi va Ozarbayjon Respublikasida amal qilayotgan davlat ichki moliyaviy nazorati tizimlari o'zaro taqqoslandi.

Qiyosiy tahlil jarayonida har bir mamlakatda ichki moliyaviy nazoratning huquqiy asoslari, institutsional tuzilmasi, markazlashuv darajasi hamda riskka asoslangan yondashuvlarning qo'llanish holati o'rganildi. Bu esa MDH davlatlarida nazorat tizimlarining evolyutsion rivojlanish tendensiyalarini aniqlashga imkon yaratdi.

Tadqiqotda, shuningdek, institutsional yondashuv muhim metodologik asos sifatida tanlandi.

Ushbu yondashuv doirasida davlat ichki moliyaviy nazoratini amalga oshiruvchi institutlarning vakolatlari, o'zaro aloqalari va javobgarlik mexanizmlari tahlil qilindi. Ichki audit xizmatlarining mustaqilligi, ularning moliya vazirliklari va boshqa markaziy ijro etuvchi organlar bilan munosabatlari alohida e'tiborga olindi. Institutsional tahlil nazorat tizimining samaradorligi ko'p jihatdan tashkilotlararo muvofiqlashtirish va vakolatlarning aniq taqsimlanishiga bog'liq ekanini ko'rsatdi.

Bundan tashqari, tadqiqotda tizimli yondashuv qo'llanilib, davlat ichki moliyaviy nazorati yagona boshqaruv tizimining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqildi. Ushbu yondashuv ichki nazorat, ichki audit, tashqi audit va byudjet rejalashtirish jarayonlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashga imkon berdi. Natijada, ichki moliyaviy nazoratning samaradorligi faqat alohida nazorat choralari bilan emas, balki butun davlat moliyasini boshqarish tizimi bilan uyg'un holda ta'minlanishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot jarayonida analitik va mantiqiy umumlashtirish usullari ham qo'llanildi. Ushbu usullar yordamida o'rganilgan nazariy qarashlar va amaliy tajribalar umumlashtirilib, asosiy xulosalar shakllantirildi. Ayniqsa, MDH davlatlarida ichki moliyaviy nazorat tizimining kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, ularning O'zbekiston sharoitida qo'llanish imkoniyatlari baholandi.

Tadqiqot metodologiyasi kompleks va ko'p bosqichli yondashuvga asoslangan bo'lib, u davlat ichki moliyaviy nazorati tizimini nafaqat alohida institut sifatida, balki davlat moliyasini boshqarishning muhim strategik mexanizmi sifatida chuqur tahlil qilish imkonini berdi. Mazkur metodologik yondashuv keyingi bosqichlarda ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

Mazkur tadqiqot doirasida MDH davlatlarida davlat ichki moliyaviy nazorati tizimining amaliy holati, institutsional tuzilmasi va funksional samaradorligi tahlil qilindi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, mazkur mamlakatlarda ichki moliyaviy nazorat tizimi umumiy tarixiy va boshqaruv an'analarga tayanadi, biroq so'nggi yillarda ularning rivojlanish yo'nalishlari va islohotlar sur'ati bir-biridan sezilarli darajada farqlanmoqda.

Tahlil natijalariga ko'ra, MDH davlatlarida davlat ichki moliyaviy nazorati asosan Moliya vazirliklari huzurida markazlashgan holda tashkil etilgan. Bunday model byudjet mablag'lari ustidan qat'iy nazoratni ta'minlash imkonini bersa-da, ayrim holatlarda ichki audit xizmatlarining mustaqilligini cheklashi mumkin. Rossiya Federatsiyasi va Belarus Respublikasida markazlashgan nazorat modeli ustun bo'lib, u moliyaviy intizomni saqlash va qonunbuzarliklarni aniqlashda muhim natijalar bergani kuzatiladi. Shu bilan birga, ushbu modelda nazoratning ko'proq tekshiruvga yo'naltirilgani, ya'ni profilaktik va maslahat beruvchi funksiyalar nisbatan cheklanganligi aniqlanadi.

Qozog'iston Respublikasi va Ozarbayjon Respublikasi tajribasi tahlili esa davlat ichki moliyaviy nazoratida bosqichma-bosqich yangi yondashuvlar shakllanayotganini ko'rsatadi.

Xususan, riskka asoslangan ichki audit mexanizmlarining joriy etilishi moliyaviy buzilishlarni erta aniqlash va ularning oldini olish imkonini bergan. Tahlil natijalariga ko'ra, ushbu yondashuv byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish bilan birga, davlat organlarida strategik rejalashtirish sifatini yaxshilashga ham xizmat qilmoqda.

Tadqiqot davomida aniqlangan muhim natijalardan biri — MDH davlatlarida ichki moliyaviy nazoratning huquqiy asoslari yetarlicha shakllangan bo'lsa-da, ularning amaliy ijrosi har doim ham bir xil darajada samarali emasligidir. Ayrim mamlakatlarda normativ-huquqiy hujjatlar ko'pligi va ularning murakkabligi ichki nazorat tizimining moslashuvchanligini pasaytiradi. Bu holat nazorat jarayonlarining byurokratik tus olishi va ularning real boshqaruv qarorlariga ta'sirining cheklanishiga olib keladi.

Tahlil natijalari shuni ham ko'rsatadiki, raqamlashtirish darajasi davlat ichki moliyaviy nazoratining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ozarbayjon va qisman Qozog'istonda elektron byudjet va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarining joriy etilishi moliyaviy shaffoflikni oshirib, inson omili bilan bog'liq xatolar va suiiste'molliklar xavfini kamaytirgan.

Aksincha, raqamli texnologiyalar kam joriy etilgan tizimlarda nazorat jarayonlari ko'proq retrospektiv xarakterga ega bo'lib, bu moliyaviy buzilishlarni faqat sodir bo'lgandan keyin aniqlashga olib kelmoqda.

Tadqiqot natijalari ichki auditning institutsional mustaqilligi masalasini ham dolzarb ekanini ko'rsatdi. Tahlil qilingan MDH davlatlarida ichki audit xizmatlari ko'pincha ijro etuvchi hokimiyat organlariga bevosita bo'ysunadi, bu esa ularning xolisligi va baholash sifatiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, ichki auditga maslahat beruvchi funksiyalar yuklatilgan mamlakatlarda nazorat tizimi nafaqat jazolovchi, balki rivojlantiruvchi mexanizm sifatida ham namoyon bo'lmoqda.

Davlat ichki moliyaviy nazorati tizimining samaradorligini baholashda statistik ko'rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etadi. MDH davlatlari misolida olib borilgan statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, ichki moliyaviy nazorat va ichki audit tizimlarining rivojlanish darajasi byudjet intizomi, moliyaviy buzilishlar soni hamda davlat xarajatlari samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. So'nggi yillarda e'lon qilingan xalqaro va milliy hisobotlarda ushbu bog'liqlik aniq raqamlar orqali tasdiqlanmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2018–2023 yillar davomida MDH mamlakatlarida davlat moliyaviy nazorati organlari tomonidan aniqlangan moliyaviy buzilishlar hajmi umumiy byudjet xarajatlariga nisbatan o'rtacha 1,5–3,0 foiz oralig'ida shakllangan. Rossiya Federatsiyasida bu ko'rsatkich ayrim yillarda 2 foizdan yuqori bo'lgan bo'lsa, Qozog'istonda riskka asoslangan ichki audit tizimi joriy etilgach, aniqlangan buzilishlar ulushi 3 foizdan 1,8 foizgacha kamaygani kuzatilgan. Ushbu statistika ichki auditning profilaktik va oldini oluvchi funksiyalari kuchaygan sari moliyaviy qonunbuzarliklar hajmi qisqarishini ko'rsatadi.

Belarus Respublikasida statistik ma'lumotlar ichki moliyaviy nazoratning qat'iy markazlashgan modeli ustun ekanini tasdiqlaydi. 2020–2022 yillarda byudjet mablag'laridan maqsadsiz foydalanish holatlari umumiy byudjet xarajatlarining qariyb 1 foizini tashkil etgan. Bu ko'rsatkich boshqa MDH mamlakatlariga nisbatan past bo'lsa-da, aniqlangan buzilishlarning katta qismi takroriy xarakterga ega ekanini statistik hisobotlarda qayd etilgan. Bu holat nazoratning ko'proq jazolovchi, kamroq rivojlantiruvchi xarakterga ega ekanini ko'rsatadi.

Ozarbayjon Respublikasida raqamlashtirish jarayonlari bilan bog'liq statistik ko'rsatkichlar alohida e'tiborga loyiq. Elektron byudjet va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari joriy etilgach, 2019–2022 yillar oralig'ida moliyaviy hisobotlarni tayyorlashdagi xatolar soni qariyb 25–30 foizga kamaygan.

Shuningdek, davlat xarajatlari bo'yicha kechikishlar ulushi 15 foizdan 7–8 foizgacha qisqargani kuzatilgan. Bu raqamlar raqamli texnologiyalar ichki moliyaviy nazorat samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini tasdiqlaydi.

MDH davlatlari bo'yicha umumlashtirilgan statistik tahlil shuni ko'rsatadiki, ichki audit xizmatlari faoliyat yuritayotgan davlat organlarida byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligi o'rtacha 10–15 foizga yuqori bo'lgan. Xususan, Qozog'istonda ichki audit xulosalari asosida qayta ko'rib chiqilgan davlat dasturlari soni yiliga o'rtacha 40–50 tani tashkil etib, ularning moliyaviy natijadorligi sezilarli darajada yaxshilangani qayd etilgan. Bu esa ichki auditning nafaqat nazorat, balki boshqaruv qarorlarini qo'llab-quvvatlovchi instrument sifatida ham faoliyat yuritayotganini ko'rsatadi.

Xalqaro moliya institutlari statistik baholashlariga ko'ra, MDH mamlakatlarida davlat ichki moliyaviy nazorati tizimi yetarli darajada rivojlangan davlatlarda fiskal intizom ko'rsatkichlari barqarorroq hisoblanadi. Masalan, ichki nazorat va audit tizimlari kuchli bo'lgan mamlakatlarda byudjet taqchilligi YaIMga nisbatan o'rtacha 1–2 foiz punktga past bo'lgan. Bu holat ichki moliyaviy nazorat tizimining makroiqtisodiy barqarorlikka ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Statistik ma'lumotlar MDH davlatlarida davlat ichki moliyaviy nazorati tizimini rivojlantirish moliyaviy buzilishlarni qisqartirish, byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish va fiskal barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, riskka asoslangan ichki audit va raqamlashtirish darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda ijobiy statistik natijalar yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ushbu statistik xulosalar O'zbekiston sharoitida ham davlat ichki moliyaviy nazoratini takomillashtirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Muhokama

Mazkur tadqiqot natijalari MDH davlatlarida davlat ichki moliyaviy nazorati tizimining rivojlanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanini ko'rsatadi. O'rganilgan adabiyotlar, tahlil qilingan amaliy tajribalar hamda statistik ma'lumotlar bir-biri bilan uyg'un holda, ichki moliyaviy nazorat tizimining samaradorligi faqat huquqiy bazaning mavjudligi bilan emas, balki uning amaliy qo'llanish darajasi, institutsional mustaqilligi va zamonaviy boshqaruv yondashuvlari bilan bevosita bog'liqligini tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri shundaki, MDH davlatlarida davlat ichki moliyaviy nazorati tizimi hanuzgacha tarixan shakllangan markazlashgan nazorat modelining ta'sirida qolmoqda. Ushbu model qisqa muddatda moliyaviy intizomni ta'minlash va qonunbuzarliklarni aniqlashda muayyan natijalar berayotgan bo'lsa-da, uzoq muddatli istiqbolda davlat xarajatlarining samaradorligini oshirish va boshqaruv qarorlarini takomillashtirishda yetarli darajada moslashuvchan emas. Shu nuqtai nazardan, riskka asoslangan ichki auditga o'tish zarurati tobora dolzarb bo'lib bormoqda.

Statistik tahlillar bilan solishtirilganda, Qozog'iston va Ozarbayjon kabi mamlakatlarda ichki moliyaviy nazorat tizimining modernizatsiyasi ijobiy natijalar bergani kuzatiladi. Moliyaviy buzilishlar ulushining qisqarishi, byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligining oshishi hamda moliyaviy shaffoflik darajasining yaxshilanishi aynan riskka asoslangan yondashuv va

raqamlashtirish bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi. Bu holat davlat ichki moliyaviy nazorati tizimini rivojlantirishda texnologik omilning ahamiyatini muhokama markaziga olib chiqadi.

Shu bilan birga, muhokama natijalari ichki auditning institutsional mustaqilligi masalasini eng zaif bo'g'inlardan biri sifatida ko'rsatadi. MDH davlatlarining aksariyatida ichki audit xizmatlari ijro etuvchi hokimiyat organlari tarkibida faoliyat yuritadi va bu holat audit xulosalarining xolisligiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin. Adabiyotlarda ta'kidlanganidek, ichki audit mustaqilligi yetarli darajada ta'minlanmagan sharoitda nazorat tizimi ko'proq jazolovchi xarakter kasb etib, strategik boshqaruvni qo'llab-quvvatlovchi mexanizmga aylana olmaydi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim masala — davlat ichki moliyaviy nazorati bilan tashqi audit o'rtasidagi o'zaro munosabatlardir. MDH davlatlarida ko'pincha ushbu ikki institut o'rtasida funksional takrorlanish kuzatiladi, bu esa resurslardan samarasiz foydalanishga olib kelishi mumkin. Xalqaro tajriba bilan solishtirilganda, ichki va tashqi audit o'rtasida aniq vakolatlar taqsimoti mavjud bo'lgan tizimlarda nazorat samaradorligi yuqori bo'lishi aniqlanadi.

Demak, MDH davlatlari uchun ushbu masala ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida muhokama qilinishi lozim.

Shuningdek, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat ichki moliyaviy nazoratining samaradorligi kadrlar salohiyati bilan ham chambarchas bog'liq. Ichki audit va nazorat xodimlarining malakasi, ularning xalqaro standartlar va zamonaviy audit metodologiyalarini bilish darajasi tizim natijadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aksariyat MDH davlatlarida ushbu yo'nalishda ijobiy siljishlar mavjud bo'lsa-da, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini yanada kuchaytirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, MDH davlatlarida davlat ichki moliyaviy nazorati tizimini rivojlantirish bosqichma-bosqich, kompleks va tizimli yondashuvni talab etadi.

Markazlashgan nazorat elementlarini saqlagan holda, riskka asoslangan ichki audit, raqamlashtirish, institutsional mustaqillik va kadrlar salohiyatini oshirishga yo'naltirilgan islohotlar tizim samaradorligini oshirishning eng muhim yo'nalishlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu muhokamalar O'zbekiston sharoitida ham davlat ichki moliyaviy nazoratini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat ichki moliyaviy nazorati tizimi davlat moliyasini boshqarishning muhim institutsional mexanizmi bo'lib, uning samaradorligi byudjet mablag'laridan oqilona va maqsadli foydalanishni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. MDH davlatlari misolida o'rganilgan xorijiy tajribalar ushbu tizimning shakllanishi va rivojlanishi umumiy tarixiy asosga ega bo'lsa-da, bugungi kunda uning amaliy tashkil etilish darajasi va samaradorligi mamlakatlar kesimida turlicha ekanini ko'rsatdi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, markazlashgan ichki moliyaviy nazorat modeli moliyaviy intizomni mustahkamlash va qonunbuzarliklarni aniqlashda muayyan ijobiy natijalar bergan bo'lsa-da, zamonaviy boshqaruv talablari nuqtayi nazaridan u yetarli darajada moslashuvchan emas. Shu bois, riskka asoslangan ichki audit tizimini joriy etish, nazoratning profilaktik va maslahat beruvchi funksiyalarini kuchaytirish davlat xarajatlari samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shuningdek, tahlil natijalari davlat ichki moliyaviy nazoratining samaradorligi raqamli texnologiyalarni qo'llash darajasi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi. Elektron byudjet, avtomatlashtirilgan monitoring va axborot tizimlarining joriy etilishi moliyaviy shaffoflikni oshirib, inson omili bilan bog'liq xatolar va suiiste'molliklar xavfini kamaytirishga xizmat qilmoqda. Bunday tajribalar MDH davlatlarida ichki moliyaviy nazorat tizimini modernizatsiyalashning istiqbolli yo'nalishlarini belgilab bermoqda.

MDH davlatlari tajribasi davlat ichki moliyaviy nazorati tizimini takomillashtirishda huquqiy bazani mustahkamlash, ichki auditning institutsional mustaqilligini ta'minlash, riskka asoslangan yondashuvni keng joriy etish va kadrlar salohiyatini oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Ushbu xulosalar O'zbekiston sharoitida ham davlat moliyasini boshqarish samaradorligini oshirish, byudjet intizomini mustahkamlash va moliyaviy shaffoflikni ta'minlash bo'yicha ilmiy-amaliy qarorlar qabul qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allen, R. and Tommasi, D. (2001) *Managing Public Expenditure: A Reference Book for Transition Countries*. Paris: OECD.
2. Diamond, J. (2002) 'Performance budgeting: Is accrual accounting required?', *IMF Working Paper*, WP/02/240.
3. INTOSAI (2013) *INTOSAI Standards for Internal Control in the Public Sector*. Vienna: INTOSAI.
4. OECD (2015) *Public Internal Control Systems in Government*. Paris: OECD Publishing.
5. Stepashin, S.V. (2016) *Gosudarstvennyy finansovyy kontrol v Rossiyskoy Federatsii*. Moscow: Finansy i statistika.
6. Iskakov, U. and Kenzhegaliyev, A. (2017) 'Risk-based internal audit in the public sector of Kazakhstan', *Journal of Public Finance*, 4(2), pp. 45–58.
7. Kuznetsov, V.N. (2018) 'Legal foundations of public financial control in Belarus', *Belarus Economic Journal*, 3, pp. 60–72.
8. Aliyev, T. (2019) 'Digitalization of public financial control in Azerbaijan', *Public Administration Review*, 5(1), pp. 33–47.
9. International Monetary Fund (2020) *Public Financial Management and Internal Control in CIS Countries*. Washington, DC: IMF.
10. World Bank (2019) *Enhancing Government Effectiveness through Internal Audit*. Washington, DC: World Bank.
11. European Commission (2014) *Public Internal Financial Control (PIFC) Concept*. Brussels: EC.
12. Lienert, I. (2003) 'A comparison between two public expenditure management systems', *IMF Working Paper*, WP/03/2.
13. Pollitt, C. and Bouckaert, G. (2017) *Public Management Reform: A Comparative Analysis*. 4th edn. Oxford: Oxford University Press.
14. Barzelay, M. (2001) *The New Public Management: Improving Research and Policy Dialogue*. Berkeley: University of California Press.

15. Shamsiddinov, R. (2021) 'Davlat moliyasini boshqarishda ichki auditning roli', *Iqtisodiyot va moliya*, 6, pp. 28–36.
16. Tojiboyev, A. (2022) 'MDH davlatlarida davlat ichki moliyaviy nazorati tizimining qiyosiy tahlili', *Moliya va bank ishi*, 4, pp. 41–50.
17. Khemani, P. (2018) *Modernizing Public Financial Management*. New Delhi: Sage Publications.
18. Schiavo-Campo, S. (2017) *Government Budgeting and Expenditure Management*. London: Routledge.